Kolonizace horských oblastí

Souvislejší osídlení Krkonoš probíhalo až ve 13. a 14. století, za vlády posledních Přemyslovců. Podle odhadů měly české země na konci 12. století asi 800 tisíc obyvatel, ke konci 13. století již 1,5 milionu. Růst populace vyžadoval osidlování do té doby pustých a zalesněných krajin, kde rolníci získávali novou zemědělskou půdu. Dochází také k nebývalému rozmachu řemesel, která dala člověku lepší nástroje ke zdolávání horské přírody. Rozloha českých lesů poklesla o pětinu, počet vesnic stoupl o polovinu a hustota osídlení byla srovnatelná s mapami z konce 19. století (s vyjímkou tehdy ještě pustých pohraničních oblastí).

V Čechách fungovalo lenní zřízení – král odměňoval půdou věrnost a službu, obdarovával jí kláštery a šlechtu. Noví majitelé osidlovali získanou půdu prostřednictvím lokátorů a předávali ji podle zvláštních smluv za určitou sumu kolonistům. K nárůstu populace přispělo kromě vnitřní kolonizace také přistěhovalectví, protože dobrá životní úroveň lákala obyvatele okolních zemí. Značné procento kolonistů přicházelo od poloviny 13. století z Německa – v této první vlně přicházeli řemeslníci, obchodníci a sedláci. Dochází tak ke germanizaci původně slovanských osad.

Český král během kolonizace ustanovil, že musejí vznikat selské dvory o rozloze 100 hektarů. To proto, aby bylo možné další rozdělení mezi syny, a mohly tak vzniknout až tři samostatné dvory. Během pozdějšího osídlení už byly přidělovány jen menší části půdy. Ve druhé polovině 13. století vybudoval Jan z Valdštějna nedaleko dnešního Vrchlabí Štěpanický hrad, sídlo pro svoji rodovou větev. Do roku 1380 bylo na Trutnovsku šest vesnic a dvě města – Úpa (dnešní Trutnov) a Hostinné.

Ve 14. století bylo Slezsko připojeno k zemím koruny české, a pohraniční hvozd v Krkonoších ztratil svůj strategický význam ochranného valu proti Polsku. Osídlení se více přibližovalo hřebenům.

Průměrná vesnice ve 14. století měla 11 – 20 usedlostí (v úrodných krajích až 85), horské vesnice však mívaly i jen kolem 5 usedlostí. Vyklučit horské hvozdy bylo pracné a dělo se to často bez souhlasu vlastníka, kterým býval většinou panovník. Lidé se navzdory tomu na opuštěných místech usazovali a při kontrole pohraničních hvozdů v 16. století královští komisaři s údivem nacházeli v horách celé vesnice, o nichž žádný úředník nevěděl.

Již v 15. století přišli do Krkonoš prospektoři z dnešní Itálie, zvaní Vlaši, kteří vyhledávali místa vhodná pro těžbu drahých kovů – stříbro, arzen, měď, olovo a železo (bylo tady i zlato, ale tento kov byl během pár desítek let kompletně vytěžen). To bylo mocné lákadlo pro chudé německé horníky. Osada Úpa byla ale opakovaně postihována povodněmi a navíc došlo též k přeložení trasy zemské obchodní cesty do údolí Ličné. Středisko osídlení bylo přemístěno do míst dnešního historického centra Trutnova, a stalo se základem masivní kolonizace Krkonoš. Odtud se vydávali němečtí kolonisté pozvaní českými panovníky na sever, stále hlouběji do hor. Noví osadníci byli císařem, kterému patřila velká část Krkonoš, osvobozeni od poplatků a daní, aby žili a pracovali v tak nehostinném místě. Je tu zima, vlhko, několik měsíců v roce leží sníh a do předminulého století ničily lidskou práci pravidelné záplavy.

Sám název obce Pec pod Sněžkou dokládá hornickou historii okolního kraje, kdy zde stávaly pece na tavení železných, arzenových a měděných rud, které se v Obřím dole těžily od 16. do 19. století (arsenopyrit byl využíván například na výrobu benátského skla). První zmínka o dolování v Obřím Dole pochází z roku 1534. Těžba nerostů v Peci trvala s různými přestávkami až do roku 1959, kdy po více než 400 letech hornický ruch ustal úplně.

*Nejstarší mapou Krkonoš je mapa důlního měřiče **Jiříka z Řásné z roku 1569**. Zobrazuje východní část Krkonoš, zakresleno je zde 7 dolů a 5 kutišť. Je však prokázáno, že dolů zde bylo více, než uvádí mapa.*

V 16. století dosáhla linie osídlení úrovně Rokytnice nad Jizerou. Štěpanické panství, které zahrnovalo celé západní Krkonoše, se rychle rozvíjelo, vznikala i městská centra (Vysoké nad Jizerou, Jilemnice). Později se panství rozpadlo a následně jej koupil hraběcí rod Harrachů, kteří panství opět sjednotili.

Postavit si usedlost v horách nebylo vázáno na vlastnictví orné půdy, jako v zemědělských krajích. Prostoru byl dostatek a bylo třeba jen získat souhlas vrchnosti. Ta ho obvykle udělovala zcela zdarma, nebo jen za minimální poplatek, protože hospodářská strategie tu byla jiná než v rovinách. Pro feudální vlastníky bylo výhodné mít na svém panství co nejvíce obyvatel, aby se zhodnotily rozsáhlé neúrodné plochy. Ze všech hospodářských aktivit svých poddaných měly vrchnosti slušné příjmy, buď formou přímých daní (platilo se například z kusu dobytka nebo z tkalcovského stavu), či zprostředkovaně od faktorů, nájemců sklářských hutí, pil, hamrů, lesa apod.

Označení „venkov“ se sice používalo v celé zemi, v pohraničí, kde byly usedlosti rozeseté na svazích hor, lidé sami říkali, že žijí „v horách“. Klíčovým hospodářským faktorem horských vesnic se staly nezemědělské aktivity, které živily většinu obyvatel hor. Lidé pracovali v lesích, pomáhali ve sklárnách, papírnách, železářských hamrech, živili se textilní výrobou (zpracováním příze a tkaním plátna), formanstvím, vorařstvím, výrobou zboží ze dřeva a dalšími rozmanitými výrobními aktivitami. V řadě oblastí se též úspěšně rozvinul chov dobytka (na Šumavě a v Krkonoších skotu, v Jeseníkách a Beskydech ovcí). Před třicetiletou válkou se v daňových odhadech uvádělo, že příjmy obyvatel v horách jsou vyšší než v rovinách. Výslovně to potvrzuje i berní rula (katastrální soupis z let 1654-5).

Míra hospodářské samostatnosti poddaných ovlivnila podobu horských vsí. Statky obyvatel hor byly rozesety neuspořádaně po svazích kopců, lidé si usedlosti stavěli nahodile jako samoty (typické zejména po třicetileté válce). Některé horské vesnice se táhly údolím do vzdálenosti mnoha kilometrů. Teprve časem, když počet usedlostí dosáhl určitého množství a přiblížily se na dohled ostatním, se z původního neuspořádaného shluku stala vesnice. Někdy se středem takové osady stal kostel, rychta, kolem nichž se soustředilo větší množství domů. V horách však vznikaly i vesnice, jejichž usedlosti byly soustředěné na poměrně malé ploše, obvykle kolem výrobního podniku (sklářské hutě, pily, hamry), kde tamní lidé pracovali.

Podobu dotvářely také rozmanité malé stavby, které by v rovinách neměly smysl – u statků stály vlastní zvoničky, nebo dokonce kaple, větší usedlosti si zřizovaly pekárny, objevil se i pivovar. Vysoko v horách byly na loukách při okraji lesů rozeseté dřevěné boudy, které sloužily jako dřevníky či chatrče pro dočasný pobyt během léta.

Krkonoše na starých mapách

*Krkonoše a Podkrkonoší na **Klaudyánově mapě z roku 1518**.*
Nejstarší mapa Čech, vydaná mladoboleslavským lékařem Mikulášem Klaudiánem. Je koncipována jako pomůcka pro poutníky do Říma. Proto je z praktických důvodů orientovaná na jih a Krkonoše (Krkonoss) jsou na ní dole. Zakreslena jsou města Trutnov, Jilemnice, Semily, Vysoké nad Jizerou, a hrad Návarov.

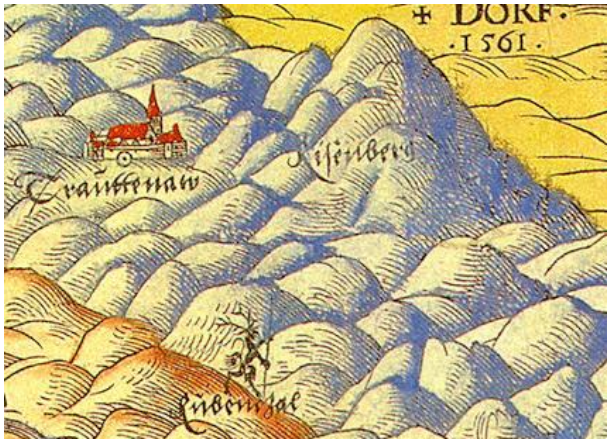

První zobrazení Sněžky (Risenberg) na mapě Slezska od magistra **Martina Helwiga z roku 1561**. Mapa je též orientována k jihu, aby řeka Odra tekla shora dolů. Na mapě nalezneme pravděpodobně nejstarší vyobrazení Krakonoše (Rübenczal), bájného ducha hor, sestavené z částí erbů pánů, kteří měli kolem Krkonoš svá panství – gryf s jeleními parohy, kozlíma nohama, ocasem s chvostem a silnou větví v pazourech. Je strážcem hor, různě škádlí pocestné, chrání chudé a pokud má špatnou náladu, posílá špatné počasí.

Graficky nejhodnotnější je pravděpodobně mapa kronikáře **Simona Hüttela z konce 16. století**. Zobrazuje celé Krkonoše jako obrázek s kopci, řekami, městy, nádržemi na plavení dřeva, dřevaři nebo poutníky. Originál byl bohužel zničen při požáru, naštěstí ještě předtím ji Krkonošské muzeum ve Vrchlabí stačilo nafotografovat a z dochovaných diapozitivů se podařilo dílo rekonstruovat. Dnes je k vidění v expozici Krkonošského muze v klášteře ve Vrchlabí. Níže v textu je ukázka z kopie mapy, zobrazující plavební přerady na řece Úpě.

Na následující stránce vidíme výřez mapy zobrazující východní část Krkonoš. Vlevo nahoře je latinský nápis *„Krkonosse vel Montes Gigantum in quibus Daemon quem incolae Ribenzal vocant mirabilem Dei potentiam monstrat“* = „Krkonoše, neboli Obří Hory, ve kterých démon, jehož obyvatelé nazývají Rýbrcoul, podivuhodnou boží sílu ukazuje“. U Vysokého je zobrazen pastýř, který hází kamenem za krávou. Znázorňuje fakt, že se v horách nacházejí cenné kameny, které často jsou cennější než pasoucí se dobytek. (Fons Albis – prameny Labe, Schmidberg – Kowary, Rokytnicze Huti – Rokytnice, Ssaczlirz - Žacléř, Wyssoky – Vysoké nad Jizerou, Gilemnicze – Jilemnice, Wrchlabi – Hohenelbe – Vrchlabí).

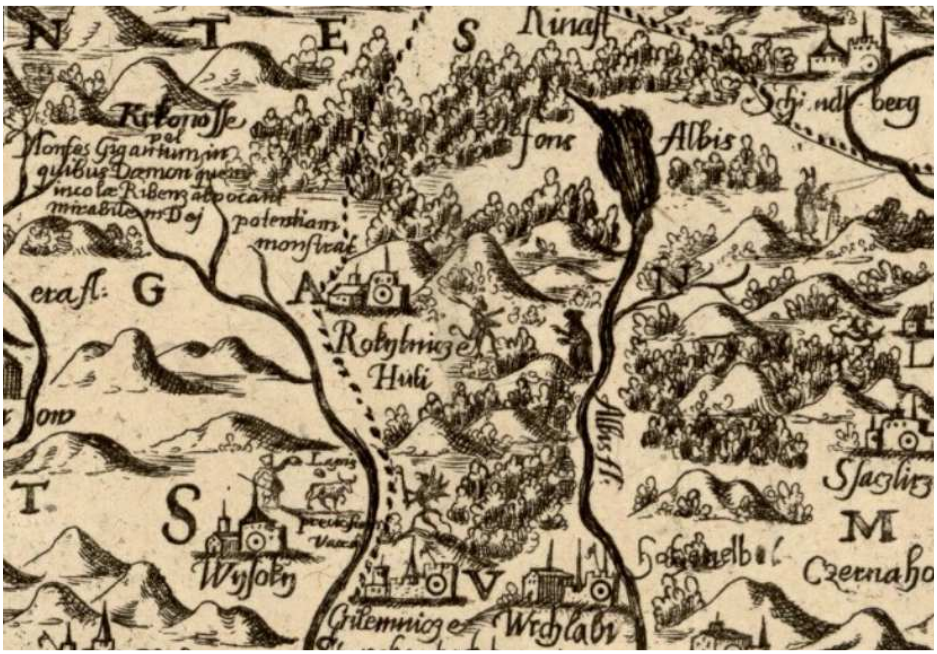

*Mapa Království českého, tištěna v Praze **Kašparem Vusínem mezi lety 1701 a 1740***
(Čtvrté vydání Aretinovy mapy Čech z roku 1619)

Alpská kolonizace a založení Horní Malé Úpy

Na osídlení hor měli kromě Němců a Vlachů podíl také kolonizátoři ze Slezska, kteří postupně ovládali bývalé slovanské osady. Pro Krkonoše měla ale hlavní význam tzv. **alpská kolonizace**, která zásadně ovlivnila přírodní i kulturní ráz v nejvyšších polohách hor. Důvodem příchodu nových osídlenců byla těžba dřeva. Doly totiž spotřebují ohromné množství dřeva na svůj provoz: musí se stavět výdřeva, v tvrdých horninách se těží sázením ohně, doprava a zpracování rudy vyžaduje spoustu dřevěného materiálu, a horníci jsou také závislí na dřevu – musí někde bydlet a něčím topit. Lesy okolo Svobody proto rychle padly a dřevo bylo potřeba získávat vysoko v Krkonoších.

Kryštov z Gendorfu, důlní odborník původem z Korutan, přišel do Čech po roce 1520. Získal od Ferdinanda Habsburského právo dobývat rudu na území *Giessdorfu* (Vrchlabí), a zahájil těžbu dřeva na březích Malé Úpy. Brzy se stal poradcem panovníka ve věcech horních a mincovních a byl horním hejtmanem v Jáchymově. Roku 1533 se stal majitelem Vrchlabského panství, zasloužil se zde o rozvoj hornického řemesla a nechal zde postavit zámek. Díky němu bylo Vrchlabí povýšeno na město. Kryštof Gendorf a po něm i lesmistr Kašpar Nuss z Riegensdorfu povolávali odborníky z Tyrol, Korutan a Štýrska. Nebyli to pouze horníci a hutníci, ale také uhlíři a dřevorubci, a hlavně odborníci na plavení dřeva. Příchod zahraničních odborníků byl důsledkem snah Ferdinanda I. zvát do čech cizí šlechtice a odborníky, aby tak získal stoupence v boji se zhoršujícím se postojem českých stavů.

Kryštov z Gendorfu na rodové medaili ze zlaceného Jáchymovského stříbra, 1549

Z počátku do Krkonoš přišlo jen několik desítek lesních dělníků. V roce 1575 se počet pohyboval již kolem 370. Do Krkonoš přicházely z rakouských oblastí celé rodiny, a během následujících čtyřiceti let tak Krkonoše osídlilo až na 1000 alpských kolonizátorů. Zatímco horníci si stavěli obydlí v blízkosti dolů, každá rodina dřevařů dostala k vykácení svou lokalitu a proto i vzniklé luční enklávy a lesní samoty ještě několik dalších století obývali převážně příslušníci jedné rodiny. Jména takových enkláv nám dodnes připomínají jejich zakladatele – Richterovy boudy, Krausovy boudy, Hübnerovy boudy, ... Jak se těžba posunovala stále hlouběji do hor, posunovalo se i osídlení do stále vyšších poloh.

Dřevaři plavili dřevo po Úpě – protože však mají řeky v létě málo vody, bylo potřeba tento problém vyřešit stavbou plavebních přehrad. První **klauza**, přehrada na splavování vytěženého dřeva do Úpy pomocí dřevěných žlabů, byla postavena U Svobody nad Úpou v roce 1567. Holzknechti tehdy v Malé Úpě provozovali šest klaus. Velká klausa z roku 1575 je zachycena i na mapě Krkonoš od Simona Hüttela z let 1576 – 1585 (viz obrázek). Dnešní pohostinský podnik Horský dvůr, stojící v jejím sousedství, se kdysi jmenoval hostinec U klauzy. Poslední zbytky zemní hráze odplavila katastrofální povodeň v létě 1897.

<u>Roku 1566 vystoupili dřevaři až do oblasti Horní Malé Úpy</u>, založili několik malých osad a začali kácet až do výšky 1370 m.n.m. První zmínka o Malé Úpě se ale objevuje už v roce 1537, kdy Simon Hüttel píše o zdejším rybáři Fabianovi Austovi, poddanému Trutnovským pánům (dalším známým krkonošským rybářem byl Maresch, zakladatel malé osady, později nazvané Maršov). V povodí Malé Úpy vznikly dvě významné osady, základ pozdější Dolní a Horní Malé Úpy. Jako místo prvního osídlení je označován dům č.p. 20 v Dolní Malé Úpě, nedaleko Spáleného Mlýna.

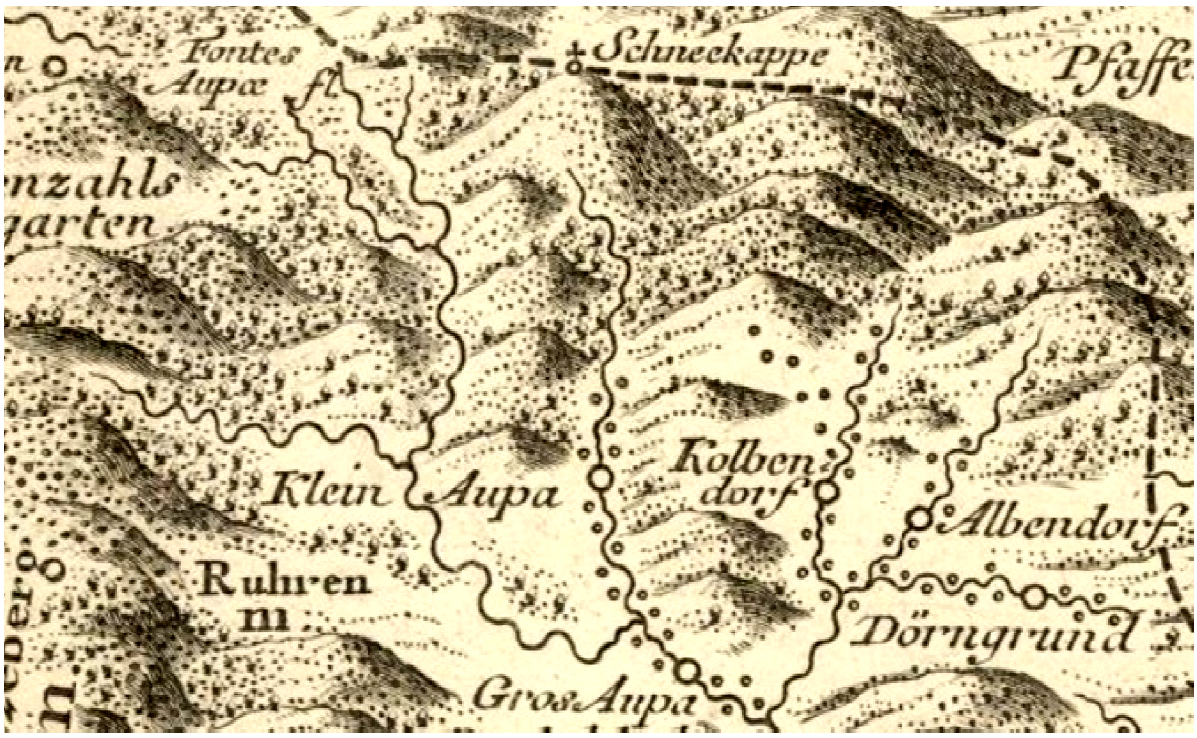

*Výřez z mapy německého kartografa **Jana Kryštofa Müllera z roku 1720**.*
Reliéf je znázorněn tzv. kopečkovou metodou se stínováním. V mapě jsou zachyceny tehdy nejvyšší obce Malá Úpa (v místech Spáleného Mlýna), Kolbendorf (Lysečiny), Albendorf (Vambeřice), a Dörngrund (Suchý Důl).

Krajina se začala proměňovat a v horské přírodě postupně vznikaly nové louky a pastviny (dřevo se těžilo holosečně). Za pětatřicet let práce tyrolských dřevorubců v údolí Úpy zcela zmizel smíšený prales. Krkonošské stromy odpluly po Úpě a Labi do starého Kolína, tam se přeložily na vozy a putovaly do Kutné Hory na výdřevu štol. Po vodě se plavily především buky a smrky. Těžké dřevo, které dobře neplavalo, jasan, dub a bříza, se zpracovávaly na dřevené uhlí, například pro Maršovské železárny. K dopravě dřeva dřevaři používali také saně rohačky. Dopravu dřeva na rohačkách prováděli převážně německy mluvící obyvatelé, kteří si léta předávali tuto dovednost z generace na generaci. V létě připravili kulatinu a metrové dřevo do hrání. V zimě sešlapali sníh a po upravené trati sváželi dřevo dolů do údolí. Takto přepravovali dřevo například k brusírnám a sklárně v Temném Dole.

Celkem na těžbě dřeva pracovalo přes tisíc mužů. Tato tisícovka lidí umožnila českým králům, aby se díky stříbru z Kutné Hory dostali mezi nejmocnější vládce Evropy.